

INSTRUMENTI S TIPKAMA IZ FUNDUSA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU¹

VILENA VRBANIĆ

Cvijete Zuzorić 47
10000 ZAGREB

UDK/UDC: 78.681.816

Izvorni znanstveni rad/
Original Scientific Paper
Primljeno/Received: 20. 4. 2011.
Prihvaćeno/Accepted: 25. 10. 2011.

Nacrtak

Zbirka muzičkih instrumenata iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt jedina je cjelovita zbirka ovog tipa u zagrebačkim muzejima, ujedno i najznačajnija takva zbirka u Hrvatskoj. Unutar nje nalazi se nevelika, ali raznovrsna skupina instrumenata s tipkama: klavikord, tri stolna klavira, prenosivi putni klavir, fortepiano, pozitiv, fisharmonika, harmonij, uspravni klavir, dva pijanina te pet klavira. Zbog nedostatka prostora dio instrumenata smješten je u depou namještaja. Rad donosi njihov opis kao i pokušaj smještanja u povijesni i društveni kontekst budući da su

osobe koje su posjedovale te instrumente većinom pripadale građanstvu, a neke od njih zaslužile su istaknuto mjesto u kulturnom i umjetničkom životu Zagreba i Hrvatske. Materijalno u povoljnim prilikama, redovito su njegovale kućnu glazbu, a zahvaljujući dostatnoj glazbenoj naobrazbi i same su muzicirale.

Ključne riječi: instrumenti s tipkama, klavikord, stolni klavir, prenosivi putni klavir, fortepiano, pozitiv, fisharmonika, harmonij, uspravni klavir, pijanino, klavir, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

¹ Ovaj je članak, u ponešto opsežnijoj verziji, dio diplomskog rada obranjenog 2011. godine na Odsjeku za muzikologiju Muzičke akademije u Zagrebu pod mentorstvom dr. sc. Vjere Katalinić. Diplomski rad ove autorice naslovljen je *Instrumenti s tipkama u zagrebačkim muzejima*. Ovom prilikom zahvaljujem Neli Tarbuk, muzejskoj savjetnici i voditeljici Zbirke muzičkih instrumenata u Muzeju za umjetnost i obrt, na svesrdnoj pomoći i dragocjenim savjetima.

1. Uvod

1. 1. Zbirke muzičkih instrumenata kroz povijest

Prvi ozbiljniji pokušaji sakupljanja muzičkih instrumenata zabilježeni su u renesansi, premda ih se u to vrijeme više smatralo inventarom instrumentalnih ansambala aristokratskih krugova nego objektima muzejskog značaja. Razlog tome valja tražiti u činjenici što instrumentima ipak osnovnu vrijednost određuje stupanj njihove konstrukcijsko-tehničke usavršenosti. Kada instrument više ne bi odgovarao novom glazbenom stilu ili tehničkim zahtjevima, gubio je svoju vrijednost. Postupno se razvijala svijest o vrijednosti instrumenata kao artefakta, glavnih materijalnih dokaza ljudskog djelovanja u vremenu i prostoru. Koliko je do sada poznato, autor prvog tiskanog traktata o instrumentima *Musica getuscht und ausgezogen* (Basel, 1511.) njemački je svećenik i organolog Sebastian Virdung. U njemu Virdung opisuje gudačke i puhačke instrumente, udaraljke i instrumente s tipkama, među kojima navodi vezani klavikord, virginal, klavicimbal te klaviciterijum.² Ukrašen drvorezima koji ilustriraju instrumente onoga doba, ovaj je priručnik, uz dodatno zanimanje za tada sve popularniju instrumentalnu glazbu, vjerojatno ukazao i na vrijednost samih instrumenata. S vremenom se sve veća pozornost pridavala njihovom ukrašavanju, što je povećalo zanimanje za njihovo prikupljanje i čuvanje. U 17. stoljeću ukrašavanje je na osobit način doživjelo vrhunac u opremanju čembala i njemu srodnih instrumenata s tipkama. Tako su slikari, poput Petera Paula Rubensa, slikali figuralne i pejzažne kompozicije na unutarnjim stranama poklopaca instrumenata.³

Prvi kolekcionari instrumenata potekli su iz redova plemstva i aristokracije. Instrumente, posebice one koji su bili privlačno oblikovani, ubrajali su se među pokućstvo, vrijedan dio inventara palača i bogataških domova. Tako je u doba *empirea* (carskog stila) harfa bila gotovo obvezatnim ukrasom svakog salona. Tijekom vremena zbirke su mijenjale vlasnike, a time najčešće i sastav. Ratovi i slična razaranja desetkovali su broj instrumenata. U 19. stoljeću, u doba liberalizacije društva i uspona građanske klase, među obzore novoga svjetonazora ulazi važan korpus spomeničke baštine, koja se doživljava na drukčiji način. Umjetnine je trebalo zaštititi od različitih oblika propadanja, pa je skrb o njima dala novi smisao starim instrumentima. Prvu javnu zbirku muzičkih instrumenata osnovalo je 1824. godine Društvo prijatelja glazbe (njem. *Gesellschaft der Musikfreunde*) u Beču, a fundus se temeljio na jednoj privatnoj zbirci. Od današnjih zbirki muzičkih instrumenata pohranjenih u državnim muzejskim ustanovama

² Usp. Sergio PAGANELLI: *Musical Instruments from the Renaissance to the 19th century*, Hamlyn, London 1970, 97.

³ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt Zagreb, Gradski muzej Varaždin i Varaždinske barokne večeri, Zagreb — Varaždin 2007, 5.*

najpoznatije i najvrjednije su one u muzejima u Beču, Salzburgu, Bologni, Cremoni, Firenzi, Milanu, Rimu, Pragu, Berlinu, Leipzigu, Münchenu, Hamburgu, Nürnbergu, Parizu, Antverpeni, Bruxellesu, Den Haagu, Stockholmu, Ringveu (Trondheim), Birminghamu, Londonu, Glasgowu, New Yorku, Bostonu i Washingtonu. Zbirke muzičkih instrumenata uglavnom su dijelovi fundusa narodnih, povijesnih, etnografskih i muzeja za primijenjenu umjetnost. Postoje i specijalizirani muzeji instrumenata te zbirke koje se čuvaju u kazališnim muzejima, na sveučilištima i konzervatorijima za glazbenu umjetnost.⁴

1. 2. Prikupljanje muzičkih instrumenata u Hrvatskoj

U Hrvatskoj je, sukladno mogućnostima sredine, postojalo zanimanje za prikupljanje muzičkih instrumenata. Kulturni život hrvatskih gradova dugo se odvijao izolirano, pa tekovine iz jedne sredine često nisu imale neposrednijeg utjecaja na javljanje sličnih pojava u drugim sredinama. Razlog za to valja tražiti u činjenici što je Hrvatska bila podijeljena na administrativno-upravna područja kojima se upravljalo iz raznih središta, a ta je podjela uzrokovala uočljive razlike u društvenom životu i kulturnim djelatnostima.⁵ Glavni nosioci i pokretači glazbenog života bili su razne vjerske zajednice (samostani, gradske župne crkve) i plemstvo. Vrlo je vjerojatno da su biskupi Juraj Branjug i Maksimilijan Vrhovac posjedovali zbirke muzičkih instrumenata. Biskup Branjug prvi je među zagrebačkim biskupima imao vlastitu kapelu s nekoliko glazbenika, dok je biskup Vrhovac 1827. tada netom osnovanom Glazbenom društvu a kasnije Hrvatskom glazbenom zavodu, oporučno ostavio zbirku muzikalija i instrumente. Važnu ulogu promicatelja glazbene kulture imali su i crkveni redovi. Klarise su u svom samostanu otvorile prvu žensku školu u kojoj se podučavala i glazba. Jedan inventar tog samostana spominje šest klavikorda, tri violine, violu, violončelo, četiri trombe marine i nekoliko timpana.⁶ Glazbu su snažno promovirali u rezidencijama isusovačkog reda u 17. i 18. stoljeću (Zagreb, Varaždin, Požega), a poznate njegovateljice glazbe bile su i varaždinske uršulinke.

U 18. stoljeću nije bilo organiziranog koncertnog života već se, uz crkve, muziciralo po salonima i dvoranama velikaša. Bogati ljubitelji glazbe držali su svoje kapele, dok su glazbenici nerijetko služili velikaša i kao lakaji, obavljajući lakše dvorske službe. Ovakvi kućni glazbeni sastavi nisu bili brojčano opsežni, iako je bilo velikaša koji su uzdržavali prave komorne orkestre, što je omogućavalo izvedbe simfonijske i kazališne glazbe. Premda kapele hrvatskih feudalaca (kao

⁴ Usp. *ibid.*, 6.

⁵ Usp. Andrija TOMAŠEK: Glazbena kultura u Hrvatskoj u prvoj polovini XIX stoljeća, u: Vladimir MALEKOVIĆ (ur.): *Bidermajer u Hrvatskoj. Katalog izložbe*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1997, 294.

⁶ Usp. Josip ANDREIS: *Povijest glazbe*, knjiga 4, Liber — Mladost, Zagreb 1974, 118.

ni njihove ekonomske prilike) nisu bile velike, ti su sastavi imali svojih zanimljivosti budući da je svaki glazbenik obično znao svirati nekoliko instrumenata. Privatne su kapele u 18. stoljeću u Hrvatskoj držali Draškovići, Erdödyji, Prandau-Normanni, Kulmeri, Bathyanyji i Jankovići. Među pripadnicima glazbeno obrazovanih grofovskih obitelji istaknuto mjesto pripada obiteljima Erdödy i Drašković. Grofovi Erdödy u povijesti glazbe ostali su zabilježeni kao promicatelji glazbe, glazbenog života i mecene niza glazbenih umjetnika i skladatelja. Na svojim su imanjima u Ugarskoj i Hrvatskoj držali kapele koje su vodili Johann Pleyel⁷ i Jan Křtitel Vaňhal. Istaknuta članica ove obitelji bila je Sidonija Erdödy, koja se bavila pjevanjem te je u preporodnom zanosu prekoračila društvene barijere i stupila na kazališne daske kako bi sudjelovala u praizvedbi opere *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog. Nadalje, kao tajnik i komorni glazbenik grofa Josipa IV., u službi Erdödyjevih bio je Georg (Juraj) Karl Wisner-Morgenstern (Wisner pl. Morgenstern, Wisner von Morgenstern).⁸ Budući da je Josip IV. upravljao zajedničkom upravom obiteljskih posjeda u Hrvatskoj, vrlo je vjerojatno da je često boravio u Zagrebu. S njegovog je imanja u Novom Marofu oko 1818. u Zagreb došao i Wisner-Morgenstern, gdje se ubrzo istaknuo kao glazbenik i vodeća ličnost glazbenog života. Bio je jedan od osnivača Hrvatskog glazbenog zavoda 1827. godine, dirigent njegova orkestra te učitelj i direktor škole osnovane 1829.⁹

Obitelj Drašković je na svojim imanjima u Klenovniku, Trakošćanu, Varaždinu, Opeki i Velikom Bukovcu također nje govala odgovarajući glazbeni život. Od sredine 18. do prve četvrtine 19. stoljeća muziciralo se u tamošnjim koncertnim dvoranama i glazbenim salonima.¹⁰ Osim što su imali vlastitu kapelu sastavljenu od glazbenika koji su svirali na svečanim plesovima ili glazbenim priredbama, može se pretpostaviti da su se i sami članovi obitelji Drašković bavili glazbom. U njihovu su inventaru zabilježeni različiti instrumenti: pozitiv, klavikord, klavir, harfa, najmanje tri oblika violina, gitara, truba i basetni rog.¹¹ Na temelju toga može se pretpostaviti da se redovito sviralo i učilo o glazbi. Ovome u prilog svjedoči tvrdouvezana rukopisna notna knjiga, napisana 1779. za groficu Julijanu Erdödy-Drašković,¹² koja pretežno sadrži klavirske skladbe

⁷ Brat Ignaza Pleyela, austrijskog skladatelja i graditelja klavira.

⁸ Usp. Nada BEZIĆ: Prilozi za biografiju Georga (Juraja) Karla Wisnera von Morgensterna, uoči 150. obljetnice smrti, *Arti musices*, 35 (2004) 1, 51-53.

⁹ Usp. Ladislav ŠABAN: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb 1982, 14-69.

¹⁰ Usp. Ladislav ŠABAN: Glazba u dvorovima Draškovića u 18. stoljeću, *Arti musices*, 36 (2005) 1, 3-13.

¹¹ Usp. Ljerka PERČI: Glazbeni instrumenti u posjedu plemićke obitelji Drašković na početku 19. stoljeća, *Arti musices*, 34 (2003) 1-2, 169-186.

¹² Julijana Drašković (o. 1747. — o. 1784.) bila je kći generala Josipa Kazimira Draškovića i Suzane Malatinszky. Početkom 1766. udala se za Leopolda I. Erdödyja. Najkasnije 1774. ponovno se udala za njegova mlađeg brata Ladislava III. Erdödyja. Umrkla je vjerojatno oko 1784. jer se Ladislav već iduće godine oženio groficom Agatom Schilfried. Usp. Ladislav ŠABAN: Notna rukopisna knjiga Julijane Erdödy-Drašković iz 1779. godine, *Arti musices*, 13 (1982) 2, 106-107.

W. A. Mozarta, J. Haydna, I. Pleyela i J. K. Vaňhala. Taj maleni priručnik klavirske literature bio je namijenjen glazbenoj rasonodi dame iz visokog društva, koja je bila vješta klaviristica.¹³ Veći broj violina, među kojima i jedna dječja, daju naslutiti da je i među Draškovićima bilo uobičajeno sviranje violine. Budući da su posjedovali puhačke i žičane instrumente, može se pretpostaviti kako je u obitelji bilo i svirača basetnog roga, trube, harfe i gitare. Svaki je instrument mogao biti solistički, no obitelj se također mogla udruživati u raznovrsne sastave i svirati složenije skladbe. Ovo upućuje na glazbenike amatere, koji su primali poduku od profesionalnijih glazbenika (npr. Matije Widera, orguljaša u Donjoj Višnjici, za koga se pretpostavlja da je bio jedan od učitelja glazbe djece Draškovićevih u Klenovniku).¹⁴ Kućno muziciranje hrvatskog plemstva, baš kao i ono koje će kasnije njegovati građanstvo, zabilježile su i likovne umjetnosti, najčešće uz glasovir ili pijanino (Julijana Erdödy-Drašković,¹⁵ autoportret u interieuru, oko 1870; Vlaho Bukovac, Grupni portret obitelji Katalinić, 1885; Oton Iveković, Interieur umjetnikova stana s pijaninom, 1902; Carl Fröschl, Ruža Kršnjavi uz glasovir, oko 1910. i dr.).¹⁶

Naime, krajem 18., a posebno početkom 19. stoljeća, nakon francuske revolucije (1789.-1795.) i napoleonskih ratova (1797.-1815.), pripadnici aristokracije su pretrpjeli teške gubitke i osjetno osiromašili. Dvorske se glazbe raspuštaju, ostaju još samo pojedini glazbenici kao učitelji glazbe velikaške djece, no s vremenom i to prestaje. S druge strane, građanska klasa doživljava uspon te se javlja težnja za stvaranjem građanske kulture koja će biti lišena privatnosti i okrenuta javnom djelovanju. Mlada i imućna, građanska klasa istupa kao pokretač i nosilac novih kulturnih djelatnosti, nalazeći pristup zajedničkoj zabavi. Sve su brojniji amateri koji su zbog vlastita zadovoljstva učili svirati neko glazbalo. Iz tog se razloga u nekim hrvatskim gradovima već od druge polovice 18. stoljeća javlja potreba za organiziranjem glazbenih škola. Osnivači su se vodili idejom da se u njima obrazuju budući profesionalni glazbenici kao i glazbena publika. Tako je u Zagrebu, u sastavu primarne škole, u svibnju 1788. godine, otvoren glazbeni odjel. Imao je svoj nastavni plan i program, a svrha mu je bila, u prvom redu, obrazovati učiteljski kadar. Međutim, više je koristio građanstvu jer je u to doba učitelja bilo vrlo malo, a pohađanje glazbene škole nije bilo obvezno. Osim Zagreba, gdje je građansko Glazbeno društvo 1829. pokrenulo glazbenu poduku,

¹³ Usp. *ibid.*, 101-147.

¹⁴ Usp. Ljerka PERČI: Glazbeni instrumenti u posjedu plemićke obitelji Drašković na početku 19. stoljeća, 169-186.

¹⁵ Slikarica Julijana Erdödy-Drašković (1847.-1901.), supruga Ivana IX. Draškovića, bila je unuka Ladislavova sina Jurja VII. Usp. Ladislav ŠABAN: Notna rukopisna knjiga Julijane Erdödy-Drašković iz 1779. godine, 108.

¹⁶ Usp. Koraljka KOS: Privatno i javno u hrvatskom glazbenom životu 19. i ranog 20. stoljeća u svjetlu ikonografskih izvora. Istraživanje u tijeku, *Arti musices*, 34 (2003) 1-2, 3-19.

glazbene su škole u prvoj polovici 19. stoljeća osnovane u Varaždinu,¹⁷ Karlovcu, Rijeci, Donjem Miholjcu i dr.¹⁸

Osim osnivanja glazbenih škola, amateri iz redova građanstva, ali i profesionalci, počeli su se sastajati kako bi oblikovali glazbena tijela i orkestre, organizirali javne glazbene priredbe i utemeljili glazbena društva. Daljnji razvoj građanske kulture rezultirao je time da se početkom 19. stoljeća u mnogim gradskim kućama redovito muzicira. Zagreb je u prvoj polovici 19. stoljeća polako izrastao u kulturno središte sjevernog dijela Hrvatske, u kojem će se događati najvažnija glazbena zbivanja toga vremena. Ta su zbivanja posebno obilježena postavljanjem temelja javnoj koncertnoj i glazbeno-pedagoškoj djelatnosti te pokušajima uspostavljanja glazbene kulture, osobito njezina stvaralačkog aspekta. Osnivanje Glazbenog društva 1827. u Zagrebu, ustanove koja će kasnije djelovati pod imenom Hrvatski glazbeni zavod, a čija je jezgra bila amaterski Društveni orkestar, temelj je moderne glazbene kulture u Hrvatskoj.¹⁹ U sklopu njega ubrzo je otvorena glazbena škola (1829.), a njezini su izravni nastavljači današnja Glazbena škola *Vatroslava Lisinskog* i Muzička akademija u Zagrebu. Koncertna aktivnost Hrvatskog glazbenog zavoda stručno je pripremana od samih početaka, jednako kao što je i postupno stvarana zbirka instrumenata.²⁰

2.1. Zbirka muzičkih instrumenata iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt

Muzički se instrumenti u Zagrebu čuvaju u nekoliko muzeja, odnosno zbirki unutar njih. To su: Muzej za umjetnost i obrt (Zbirka muzičkih instrumenata), Muzej grada Zagreba (Zbirka glazbenih automata Ivana Gerersdorfera, Memorijalni prostor Bele i Miroslava Krleže, Zbirka Rudolfa i Margite Matz), te Hrvatski povijesni muzej (Zbirka predmeta iz svakodnevnog života). Muzej za umjetnost i obrt (dalje MUO) osnovan je 1880. na inicijativu Društva umjetnosti i njegova tadašnjeg predsjednika Izidora Kršnjavija s namjerom da se stvori »zbirka uzoraka za majstore obrtnike i umjetnike koji treba da ponovo unaprijede proizvodnju predmeta svakodnevne upotrebe«. Osnovna nit njegova djelovanja

¹⁷ Grof Franjo Drašković poklonio je varaždinskom Glazbenom društvu za glazbenu školu 1828. dvanaest instrumenata i niz muzikalija. Može se pretpostaviti da su to bili instrumenti nekadašnjeg Draškovićeveg orkestra koji je morao raspustiti. U toj su zbirci bile tri violine, dvije viole, dva violončela, tri roga i dva timpana. Usp. Ladislav ŠABAN: *Glazba u dvorovima Draškovića u 18. stoljeću*, 10.

¹⁸ Usp. *** *Razvoj muzičkog školstva u SR Hrvatskoj 1788-1968. Katalog izložbe 180 godina muzičkog školstva u Hrvatskoj*, [s.n.], Zagreb 1968, 18-19.

¹⁹ Službeni naziv Društva, odobren 8. svibnja 1827. od Kraljevskog ugarskog namjesništva u Budimu glasilo je *Societas filharmonica zagrabiensis (Zagrebačko filharmoničko društvo)*, ali je u spisima najčešći naziv bio *Musikverein*, po kojemu je Društvo bilo poznato i među Zagrepčanima. Usp. Ladislav ŠABAN: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, 42-43.

²⁰ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 8.

bila je usmjerena očuvanju tradicionalnih vrijednosti narodnog obrta, ali i stvaranju nove estetičke kulture građanskog sloja. U tu svrhu, 1882. uz MUO osnovana je i Obrtna škola, današnja Škola za primijenjenu umjetnost i dizajn. MUO danas ima značaj najvažnijeg nacionalnog muzeja koji dokumentira materijalnu kulturu življenja, oslikavajući praktičnu svakodnevicu hrvatskog plemstva i građanstva. Svojim bogatim fundusom, u kojem se nalazi znatan broj predmeta inozemne proizvodnje, MUO nadilazi nacionalnu osnovu i čini značajnu vrijednost u okviru europske baštine. Raspoložujući najvećim i najbogatijim fundusom u Hrvatskoj, MUO čuva više od 100.000 predmeta lijepih i primijenjenih umjetnosti iz razdoblja od 14. do 20. stoljeća.²¹

Zbirka muzičkih instrumenata iz fundusa MUO-a utemeljena je tridesetih godina prošlog stoljeća na inicijativu Vladimira Tkalčića, ravnatelja MUO-a od 1933. do 1952. On je i osobno pripadao glazbeničkoj sredini (njegova su braća bili Juro, violončelistički virtuoz i skladatelj, te Ivo, pijanist), te je bio svjestan vrijednosti instrumenata i njihove važnosti pri istraživanju prošlosti hrvatskoga glazbenog života.²² Početni se fond prikupio otkupima i darovima pojedinaca, većinom istaknutih osoba zagrebačkog i hrvatskog kulturnog kruga. Zbirka je kasnije stalno nadopunjavana, pa iako posjeduje nešto skromniji broj instrumenata u odnosu na neke europske zbirke, riječ je o najznačajnijoj takvoj zbirci u Hrvatskoj. Javnosti je prvi put prikazana tek 1962. u tada novom, a danas antologijskom stalnom postavu MUO-a, koji je uklonjen sredinom osamdesetih godina. U novom postavu iz 1995. instrumenti više nisu izloženi.²³

Zbirka posjeduje zanimljive drvene (poprečne flaute, blok flaute, flageolet, oboa) i limene (trublje) puhačke instrumente, uglavnom iz 19. stoljeća. Neki od njih imaju osobitu kulturološku vrijednost s obzirom na njihove prijašnje vlasnike. Radi se o rogovima, trubama, flageoletima i blok flautama iz posjeda grofovske obitelji Erdödy u Jastrebarskom, izrađenih oko 1800. Fond gudačkih instrumenata sadrži nekoliko kvalitetnih violina starih, uglavnom anonimnih majstora, te violinu Franje Schneidera, istaknutog zagrebačkog graditelja gudačkih instrumenata. Iz skupine trzalačkih instrumenata kvalitetom i značajem ističu se dvije harfe: jedna je djelo pariškog majstora Jeana Henrija Nadermana starijeg (izrađena je najvjerojatnije 1784.), dok je druga rad bečkog majstora Franza Brunera (početak 19. stoljeća). Treba spomenuti i gitare, ponajprije onu bečkog graditelja Johanna Georga Stauffera, nastalu oko 1810., kao i gitaru zagrebačkog majstora Franje Finka iz 1867. Od instrumenata s tipkama u Zbirci se nalazi jedinstveni primjerak stolnog klavira s kraja osamnaestog stoljeća, rad bečkog graditelja Franza Xavera Christopha. Uz klavikord što ga je 1787. načinio Joseph Silberbauer iz Znojma,

²¹ O Muzeju za umjetnost i obrt usp. www.muohr.hr. Pristup: listopad 2011.

²² Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 9.

²³ Budući da neke važne muzejske zbirke nisu bile izložene u stalnom postavu iz 1962., uvrstilo ih se u novi stalni postav iz 1995. Međutim, instrumenti su zbog nedostatka prostora izostavljeni.

posebno je vrijedan fortepiano domaćeg majstora Giuseppea Barage iz Rijeke, izrađen oko 1810. Karakteristikama se ističe i pozitiv s domaćeg terena, koji se nalazio u kapeli Sv. Margarete iz Kapelščaka u Međimurju, nabavljen između 1779. i 1784. Osim instrumenata, u Zbirku je uključen i manji broj muzičkih automata, gramofona i gramofonskih ploča.²⁴

Usporedno s utemeljenjem ove zbirke, na trajnu pohranu u fundus 1933. ulazi i Zbirka muzičkih instrumenata Hrvatskog glazbenog zavoda (dalje HGZ), koja je od samog početka prihvaćena kao njezin integralni dio. Instrumente je sabrao Dragutin Klobučarić, predsjednik HGZ-a od 1862. do 1886., i oporučno ih ostavio Zavodu. Instrumenti iz pohrane HGZ-a većim dijelom pripadaju puhačkom korpusu. Iz njega se može izdvojiti prirodni rog njemačkog majstora Adama Buchschwindlera iz 1734. (najstariji instrument u muzejskom fundusu), basetni rog Theodora Lotza (izrađen krajem osamnaestog stoljeća u bečkoj tvrtki Antona Kernerera), kao i flaute, oboe, klarineti, fagoti, rogovi, trublje i tromboni proizašli iz bečkih i čeških manufaktura. Zbirka HGZ-a posjeduje i deseterožičanu gitaru s dva vrata varaždinskog virtuozu Ivana Padovca, koju je oko 1841., uz aktivno sudjelovanje samog virtuozu, izgradio bečki majstor Friedrich Schenk.²⁵

Prvu stručnu obradu muzejskih instrumenata pri utemeljenju Zbirke obavio je Božidar Širola. Šezdesetih godina prošlog stoljeća Zbirku je u početku vodila Anka Bulat-Simić, koja je zajedno s Ladislavom Šabanom nastavila njezinu obradu obogativši je kvalitetnim akvizicijama, što je omogućilo uvrštenje Zbirke u stalni postav. Nakon njezina umirovljenja Zbirku je preuzeo Stanko Staničić.²⁶ Šezdesetih godina prošlog stoljeća odvijao se naročiti oblik muzejskog djelovanja, koji je bio u izravnoj vezi sa Zbirkom instrumenata. Riječ je o koncertima na kojima se izvodila glazbena literatura određenih stilskih razdoblja, u odgovarajućim dvoranama stalnog postava i uz vođenje glazbenih stručnjaka. S tadašnjom Radio-televizijom Zagreb organizirana su dva ciklusa emisija pod naslovom *Koncerti iz muzeja i Mali komorni koncerti*, a Mladen Raukar osmislio je ciklus emisija *Odabrani trenutak*, koje su stalno emitirane dulje od deset godina. U drugoj polovici sedamdesetih godina prošlog stoljeća nastaje određeni zastoj spomenutih aktivnosti, no one nikada nisu posve prekinute.²⁷

Potkraj sedamdesetih vođenje Zbirke povjerenjeno je muzejskoj savjetnici Neli Tarbuk, potom ju je nakratko vodila muzikologinja Aleksandra Wagner, da bi je

²⁴ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 9-10.

²⁵ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 10-11. O Padovčevoj gitari usp. Alex TIMMERMAN: *Guitars with Extra Bass Strings. Johann Georg Stauffer, His Son Johann Anton Stauffer and Their Contemporaries*, u: Vjera KATALINIĆ i Sanja MAJER-BOBETKO (ur.): *Ivan Padovec (1800-1873) i njegovo doba*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2006, 115-117 te 161-163.

²⁶ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 11.

²⁷ Usp. *ibid.*, 11-12.

od 1991. ponovno preuzela Nela Tarbuk. U proteklom desetljeću ponovno je ojačana koncertna djelatnost. U koncertnoj sezoni 2001./2002., na inicijativu tadašnjeg ravnatelja MUO-a Vladimira Malekovića, ciklusom komornih koncerata *Zagrebačkog puhačkog ansambla* pokrenuta je nova koncertna programska koncepcija. Na inicijativu sadašnjeg ravnatelja MUO-a Miroslava Gašparovića nastavljena je komornim cilusom *Aulos*²⁸ u koncertnoj sezoni 2007./2008., te projektom *Sto sonata Domenica Scarlattija* čembalistiche Višnje Mažuran. Povodom obilježavanja Međunarodnog dana muzeja 2005. predstavljena je *pochette*,²⁹ malena violina na kojoj je svirala violinistica Laura Vadjon. U rujnu 2007. godine, u suradnji s *Varaždinskim baroknim večerima*, na izložbi u palači *Sermage* Gradskog muzeja u Varaždinu muzički instrumenti iz fundusa MUO-a prvi su put predstavljeni u cijelosti na takvoj specijaliziranoj manifestaciji. To je istodobno bila prva velika izložba instrumenata u Hrvatskoj uopće. Prigodom toga objavljen je katalog izložbe u izdanju *Varaždinskih baroknih večeri*, Gradskog muzeja Varaždin te Muzeja za umjetnost i obrt.³⁰

2.2. Skupina instrumenata s tipkama

Skupina instrumenata s tipkama pohranjena u MUO-u brojem je relativno skromna, ali se sastoji od iznimno zanimljivih primjeraka. U ovoj su skupini instrumenti srodnih konstrukcijsko-tehničkih karakteristika te pokazuju neke od tipova što su prethodili današnjem klaviru. Prema podacima iz MUO-a, među njima najveće značenje ima *Tafelklavier* (četvrtasti stolni klavir) što ga je oko 1790. izradio Franz Xaver Christoph, posljednji veliki bečki graditelj orgulja na izmaku 18. stoljeća. Vremenski mu je blizak klavikord Josepha Silberbauera iz Znojma, također graditelja orgulja, izrađen 1787. Na njih se kvalitetom nadovezuju ostali instrumenti, izgrađeni početkom i u prvoj polovici 19. stoljeća: fortepiano nastao oko 1810. rad je domaćeg riječkog majstora Giuseppea Barage, potom uspravni klavir *Berger* nastao u Beču oko 1820., stolni klavir bečkog majstora Johanna Antona Knama nastao oko 1830., te stolni klavir bečkog majstora Johanna Schantza iz oko 1840. Prenosivi putni klavir s polovice 19. stoljeća nepoznate je marke, a prema mehanici se može pretpostaviti da je bečkog podrijetla.

Pijanino iz zagrebačke tvrtke *Heferer*, nastao na prijelazu 19. u 20. stoljeće, jedna je od najnovijih akvizicija u muzejskom fundusu. Darovan je 2007. godine, a s obzirom na podrijetlo iz najstarije domaće radionice orgulja, harmonija i klavira

²⁸ *Aulos* je ime puhačkog okteta *Zagrebačke filharmonije*. Umjetnički voditelj je Ricardo Luque.

²⁹ Franc. *džepić*. Ovom malenom violinom, dugačkom oko 30-40 cm, služili su se učitelji plesa u 17. i 18. stoljeću, a držali su je u džepu.

³⁰ Usp. Nela TARBUK: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, 12-13.

³¹ Kod svih instrumenata dimenzije su navedene na sljedeći način: širina x duljina x visina.

ima veliku kulturološku važnost. Godinu dana kasnije muzejska je zbirka obogaćena pijaninom bečke marke *August Ozelis*, koji je nastao oko 1889. Uz navedene različite vrste klavira, Zbirka posjeduje pozitiv nepoznatog graditelja (oko 1780.) i fisharmoniku Jacoba Deutschmanna (oko 1850.). Svi spomenuti primjerci nalaze se u depou muzičkih instrumenata, osim pijanina tvrtke *Heferer*, koji se zajedno s harmonijem (oko 1800.) te *Schrankklavirom* (jednim od tipova uspravnog klavira iz oko 1820.) čuva u depou namještaja. U dva depoa namještaja također je pohranjeno i pet klavira koji su konstruirani tijekom prve polovice i sredine 19. stoljeća.

Sa stajališta muzikologije ove se instrumente može smatrati jednim od važnih aspekata u istraživanjima glazbenopovijesne građe. U vrijeme kad su se rabili bili su među glavnim preduvjetima muziciranja. Dopremani su za potrebe glazbovanja njihovih vlasnika u privatnim domovima, te su svjedoci razvoja građanske kulture u kojoj je glazba imala važnu ulogu. Osobe koje su posjedovale te instrumente većinom su pripadale građanstvu, a neke od njih zaslužile su istaknuto mjesto u kulturnom i umjetničkom životu Zagreba i Hrvatske. Materijalno u povoljnim prilikama, redovito su negovale kućnu glazbu i same muzicirale. Ovakvo kućno muziciranje bilo je moguće zahvaljujući njihovoj dostatnoj glazbenoj naobrazbi, pa se može pretpostaviti da je na ovim instrumentima izvođen repertoar primjeren današnjim višim razredima osnovne te srednjoj glazbenoj školi.

2.3.1. Klavikord (MUO 9834, sl. 1)

Ovaj klavikord ima dimenzije 124 x 40 x 86 cm³¹ i pripada među vezane klavikorde (*gebundenes Clavichord*) što označava vremensko zakašnjenje jer su se u drugoj polovici 18. stoljeća, u vrijeme kada je instrument nastao, već izrađivali tzv. slobodni klavikordi (*bundfreies Clavichord*). Visina proizvedenog tona kod vezanog klavikorda ovisila je o dijelu žice na kojem je tangenta udarila u nju. Na klavikordu takve konstrukcije bilo je jedva moguće višeglasno sviranje što je izazivalo nedostatke pri interpretaciji. Stoga je početkom 18. stoljeća konstruiran tzv. *slobodni klavikord* s toliko žica koliko klavijatura ima tipki. Dok kod vezanog klavikorda više žica ili grupa žica imaju jednu zajedničku tipku, kod slobodnih klavikorda svaka žica iz pojedine grupe ima odgovarajuću vlastitu tipku. Tek je takav instrument mogao imati temperiranu ugodbu. Stilski je, međutim, ovaj klavikord usklađen s vremenom svog nastanka. Sastavljen je od dva dijela: od četvrtaste prenosive škrinje (koja se po potrebi mogla skinuti i staviti na stol) i od postolja s četiri ravne noge koje se pri dnu sužavaju. Izrađen je od mekog drva, obložen politiranim furnirom trešnjina drveta, a bridovi su od crno obojenog drveta. Škrinja se otvara poklopcem koji se rasklapa na dva dijela.

³¹ Kod svih instrumenata dimenzije su navedene na sljedeći način: širina x duljina x visina.

Sl. 1: Klavikord (MUO 9834), Joseph Silberbauer, Znojmo 1787.
Foto: Andrej Švoger

Na prednjem lijevom dugom dijelu škrinje smještena je klavijatura. S obzirom na vrijeme svog nastanka, ovaj klavikod ima manji opseg klavijature nego što je tada bilo uobičajeno: od E do f_3 (četiri oktave). Donje tipke, dimenzija 2 x 12 cm, crne su boje i presvučene plemenitim materijalom, ebanovinom. Gornje tipke, dimenzija 0,8 x 7,5 cm, bijele su boje, načinjene od slonove kosti. Poluge tipaka dopiru do ispod žica. Na produženju svake tipke nalazi se okomita mjedena pločica, duga oko 2 cm, tzv. *tangenta*. Pritiskom prsta na prednji dio tipke podigne se njezin stražnji dio, a tangenta udari o žicu koja zatitra i proizvede ton. Tangenta ostaje u dodiru sa žicom dok je prst na tipki, što je i neophodno jer ona skraćuje

žicu, tj. određuje visinu tona. Ovaj klavikord ima sve značajke starih klavikorda: nježan, slabašan zvuk, tipke koje su kraće i uže od danas usvojene menzure te veoma plitak pad tipki. Njegova je mehanika pogodna za dinamičko nijansiranje. To je jedini instrument s tipkama na kojem svirač može utjecati na ton i nakon udarca, jer tangenta ostaje u dodiru sa žicom sve dok svirač ne digne prst s tipke. Laganom promjenom intenziteta pritiska prsta na tipku produljuje se trajanje proizvedenog tona i postiže efekt sličan vibratu na gudačkim instrumentima. Takva se tehnika sviranja (njem. *Bebung*, franc. *balancement*, tal. *tremolo*, *vibrato*) posebno označavala i u notaciji.

U samoj škrinji metalne su žice nategnute i pričvršćene za vijke, horizontalno, pomalo dijagonalno. Na desnoj strani škrinje, gdje su pričvršćeni vijci, smještena je ploča od hrastovine. Žice su postavljene u grupi po dvije. Ukupno su 33 grupe, koje su pričvršćene na 66 vijaka za ugađanje. Sedam žica obavijeno je tankom mjedenom niti. Na lijevoj strani isprepletana je crvena čoha, vrsta finog debelog vunenog sukna koja umrtvljuje zvuk. Naime, kod klavikorda sve su žice jednake duljine, pa jedan dio žice koji je »nepotreban« treba neutralizirati. Na unutarnjoj kratkoj lijevoj strani škrinje nalazi se, na papiru tiskan goticom, sljedeći tekst: »Ist gemacht worden durch Joseph Silberbauer Bürgerlicher Orgelmacher in Znaim / Anno 1787« (brojevi 87 ispisani su tintom). Time saznajemo da je instrument izradio orguljar Joseph Silberbauer u Znojmu (Češka) 1787. Na desnoj horizontalnoj hrastovoj ploči ispod nategnutih žica aplicirana je mala smedkasto-ružičasta lira, a među žicama je isprepletana crvena čoha koja prigušuje zvuk. Nije izvjesno je li ovaj klavikord posve izvoran, jer se prema nekim dijelovima mehanike može zaključiti kako je u kasnijem razdoblju obnavljan.³² Dobro je očuvan, ali je neugoden. Klavikord je otkupljen 1952. od njegova vlasnika Miroslava Lunzera (1896.-1970.), pjevačkog pedagoga austrijskog podrijetla.³³ Može se pretpostaviti kako je Lunzer ovaj klavikord koristio kao pratnju za uvježbavanje svog repertoara i u pedagoške svrhe.

2.3.2. Stolni klavir (MUO 11564, sl. 2)

Drveni korpus ovog instrumenta, dimenzija 152 x 56 x 83 cm (visina bez nogu je 28 cm), obložen je furnirom od mahagonija i ima oblik izduženog pravokutnika. Bio je postavljen na četiri noge kvadratnog oblika oštih bridova, koje se pri kraju sužavaju i završavaju mjedenim okovom, a u depou su skinute. Veliki poklopac

³² To je učinio Julio Kos (1903.-1973.), koji je 1923. godine u Zagrebu osnovao *Glazbala Kos*, radionicu za popravak i ugađanje glasovira, harmoniuma i orgulja. Usp. www.glazbala-kos.hr. Pristup: rujan 2011.

³³ O Miroslavu Lunzeru usp. Krešimir KOVAČEVIĆ: Lunzer, Fritz (Miroslav), u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, sv. 2, 487. Usp. i Branko POLIĆ: *Imao sam sreće*, Durieux 2006.

Sl. 2: Stolni klavir (MUO 11564), Franz Xaver Christoph, Beč oko 1790.
Foto: Andrej Švooger

produljuje se na dva manja odijeljena poklopca: manji služi kao preklop nad klavijaturom, a veći se nalazi nad ostatkom klavira. Unutar korpusa, uz prednju uzdužnu stranu klavijature, ugrađen je stalak za note koji se pomoćnim polugama može preklopiti. Opseg klavijature je od F_1 do f_3 (pet oktava). Donje tipke ($2 \times 12,5$ cm) su crne boje, obložene ebanovinom, a gornje (1×8 cm) bijele od slonove kosti. Tipke pokreću mehaniku čekića koja daje klaviru njegovo posebno obilježje u užem smislu. U ovom slučaju susrećemo princip *bečke mehanike* («odbojni» mehanizam, njem. *Prellmechanik*), koja se dugo primjenjivala u graditeljstvu klavira, naročito bečkoga kruga, dok ju nije potisnula savršenija *engleska mehanika*, tzv. *repeticiona*. Žice su smještene na desnoj strani korpusa, a pričvršćene su za vijke koji su postavljeni na ploču od orahova drva. Grupirane su na sljedeći način: opletene bakrom F_1 — B_1 (po dvije), neopletene H_1 i C (po jedna), od mjedi Cis — H (po dvije) te čelične c_1 — h_1 (po dvije), odnosno c_2 — f_3 (po tri). Klavir ima dva pedala na koljeno: lijevi *piano* služi za prigušenje zvuka i ispravan je, a desni *forte* je neispravan. Iznad prigušnice je pokrov duguljasta oblika od drvenog okvira s napetom plavom svilom.

Uz to što je veoma vrijedan instrument, ovaj je elegantni stolni klavir i izvrsno oblikovan, što ga čini pravim izložbenim primjerkom. Na čelu donjih tipki, na

modroj pozadini, nalazi se zlaćani cvjetni ukras od *papier machéa*.³⁴ Uzdužna strana iznad klavijature ukrašena je izrezbarenom ogradicom s gotičkim trolistom, koja je podložena svijetloplavom tkaninom i poput draperije ispunjava pozadinu. Ta je ogradica uokvirena sitnim zrnatim ornamentom od mjedi, koji na sredini plohe čini okvir bijeloj porculanskoj pločici. Ona je obrubljena mjedenim okvirom te nosi natpis s imenom graditelja i mjestom podrijetla: »Franz Xaver Christoph in Wien«. Prema stilskim značajkama oplošja može se pretpostaviti da je ovaj stolni klavir izrađen u Beču oko 1790. Srodan je klaviorganumu koji je oko 1785. izradio isti majstor, a čuva se u bečkom *Kunsthistorisches Museum*.³⁵ Dobro je očuvan, no neugoden. Otkupljen je 1960. od supružnika Viktora i Branke Quinz. Dirigent Viktor Quinz bio je aktivni član Društvenog orkestra HGZ-a u razdoblju od 1922. do 1937. godine,³⁶ pa se može pretpostaviti da je stolni klavir koristio u svom radu i dirigentskim pripremama. Obitelj Quinz je ovaj klavir otkupila 1935. od baruna Possa, vlasnika dvorca Hrastnik³⁷ kod Zidanog Mosta. Budući da je glazba za plemstvo imala reprezentativno značenje, moglo bi se pretpostaviti da je među sobama u dvorcu postojala i glazbena soba ili dvorana, koja bi potvrđivala takav odnos prema glazbi. Moguće je da je u toj sobi bio pohranjen instrument, ukućani su se tu družili, a netko je istovremeno muzicirao.

2.3.3. Stolni klavir (MUO 8218, sl. 3)

Drveni korpus ovog instrumenta ima dimenzije 169 x 78 x 87 cm (visina instrumenta bez nogu je 33 cm). U obliku je četverokutne kutije zaobljenih bridova koja se može zaključati, a izrađen je od kestenasto smeđeg politiranog drva.³⁸ Stajao je na četiri tanke noge koje su gore šire, prema dolje uže, a u depou su skinute. Prvu uzdužnu trećinu gornje plohe zauzima poklopac koji se podiže. Instrument je na nekoliko mjesta prilično oštećen i u lošem stanju pa se nisam usudila dizati taj poklopac kako bih vidjela njegovu unutrašnjost. Klavijatura ima opseg od E_1 do f_4 (šest oktava). Donje tipke (2 x 14 cm) su bijele, a gornje tipke (0, 9 x 9 cm) su crne boje. Iznad tipki nalazi se mjedeni okvir na kojem je napisana njegova signatura s imenom graditelja i mjestom podrijetla: »J. A. Knam / Bürger in Wien«. Tako saznajemo da ga je izradio bečki graditelj Johann Anton Knam (1790.-1839.), vjerojatno oko 1830. Klavir je imao liru koja se spuštala iz sredine trupa s dva pedala, no oni nedostaju.

³⁴ *Papier maché* je tehnika modeliranja papirom namočenim u ljepilo.

³⁵ Usp. <http://www.khm.at/en/collections/collection-of-ancient-musical-instruments>. Pristup: listopad 2011.

³⁶ Usp. Nada BEZIĆ: *Društveni orkestar Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb 2009, 35.

³⁷ Hrastnik (njem. Eichthal) je rudarsko i industrijsko mjesto u središnjoj Sloveniji, južno od Celja i istočno od Ljubljane.

³⁸ Politiranje je naziv za završni, zaštitni nanos na namještaju i instrumentima kojim se neki predmet može dovesti do visokog sjaja.

Sl. 3: Stolni klavir (MUO 8218), Johann Anton Knam, Beč oko 1830.
Foto: Andrej Švoger

Otkupljen je 1940. godine od Milana Begovića (1876.-1948.), autora jednoga od žanrovski najraznovrsnijih i količinom najopsežnijih književnih opusa u prvoj polovici 20. stoljeća. Važna je i Begovićeve povezanost s glazbenim svijetom: prema narodnoj priči spjevao je libreto za operu Jakova Gotovca *Ero s onoga svijeta* (1936.), koji je značajno pridonio uspjehu tog istaknutog glazbeno-scenskog djela. U ovom je kontekstu moguće spomenuti još jednu Begovićeve povezanost s glazbom i glazbenicima: Paula Goršetić (1879.-1956.), njegova prva supruga, s kojom je bio u braku od 1900. do 1923., bila je pijanistica i glazbena pedagoginja. Begović je glazbi posvetio posebnu ulogu i u svojoj noveli *Kvartet*, u kojoj su likovi glazbenici-amateri nazvani prema instrumentima koje sviraju: Prim, Sekond, Viola i Čelo. Svirajući, oni proživljavaju intimne drame, a autor njihove strasti, žudnje i zablude povezuje s tijekom svirke, u kojoj oni izvode djela J. Haydna, L. van Beethovena i I. Stravinskog.³⁹

³⁹ Usp. Viktor ŽMEGAČ: Sprache und Musik in der Novelle *Kvartet* von Milan Begović, u: Vjera KATALINIĆ i Zdravko BLAŽEKOVIĆ (ur.): *Glazba, riječi, slike: svečani zbornik za Koraljku Kos*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1999, 55-64.

2.3.4. Stolni klavir (MUO 15605, sl. 4)

Drveni korpus ovog stolnog klavira ima dimenzije 155 x 55 x 85 cm (visina instrumenta bez nogu je 28 cm). Ima oblik četverokutne kutije zaobljenih bridova, koja se može zaključati. Bio je postavljen na četiri noge kvadratnog oblika oštih bridova koje se pri kraju sužavaju, a u depou su skinute. Škrinja se otvara poklopcem koji se rasklapa na dva dijela: manji poklopac služi kao preklop nad klavijaturom, a veći se nalazi nad ostatkom instrumenta. Osim što nije ugođen, instrument je poprilično oštećen, pa se nisam usudila dizati veći poklopac da vidim njegovu unutrašnjost. Na prednjem lijevom dijelu škrinje smještena je klavijatura koja ima opseg od pet i pol oktava ($F_1 - c_4$). Donje tipke (2 x 14, 5 cm) načinjene su od ebanovine, a gornje (0, 9 x 10, 5 cm) od bjelokosti. Na sredini prednje plohe iznad klavijature nalazi se bijela porculanska pločica obrubljena četvrtastim mjedenim okvirom. Nosi sljedeći natpis: »Johann Schantz / in Wien«, iz čega saznajemo ime graditelja i mjesto podrijetla. Prema gradbeno-oblikovnim elementima te nekim tehničkim karakteristikama, ponajprije u vezi s načinom konstrukcije mehanike, može se pretpostaviti kako je stolni klavir nastao oko 1840. godine, u radionici tada već pokojnog austrijskog graditelja klavira Johanna Schantza (oko 1762.-1828.), čije je radove Joseph Haydn cijenio i posjedovao, dok ih je Beethoven smatrao nedovoljno kvalitetnima.⁴⁰ Klavir ima dva pedala na koljeno koji nisu ispravni: lijevi *piano* i desni *forte* pedal.

Sl. 4: Stolni klavir (MUO 15605), Johann Schantz, Beč oko 1840.
Foto: Andrej Švooger

⁴⁰ Usp. Michael LATCHAM: Schantz, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Macmillan Press Ltd., London 2001, sv. 22, 438.

Ovaj je instrument kupila Ljubica Pfeiffer za potrebe muziciranja svoje kćeri Alice Pfeiffer, udane Barlović (1909.-2001.), koja je pohađala Muzičku akademiju u Zagrebu i diplomirala klavir u klasi Svetislava Stančića⁴¹ 24. lipnja 1930. Po tome bi se ovaj klavir mogao istaknuti kao instrument iz zbirke MUO-a na kojem je muzicirala osoba za koju se pouzdano zna da je stekla akademsko glazbeno obrazovanje. Međutim, može se pretpostaviti kako je Alice Pfeiffer na stolnom klaviru vježbala u ranijim fazama svog glazbenog školovanja, a kasnija je višesatna vježbanja većih i zahtjevnijih djela glazbene literature vjerojatno izvodila na modernijem klaviru, jer ovaj instrument ipak za to nije prikladan. MUO ga je otkupio 1974. od Petra Senjanovića, unuka Ljubice Pfeiffer odnosno nećaka Alice Pfeiffer.

2.3.5. Prenosivi putni klavir (MUO 9856, sl. 5)

Sl. 5: Prenosivi putni klavir (MUO 9856), nepoznati graditelj, Beč (?) oko 1850.
Foto: Andrej Švoger

⁴¹ O Svetislavu Stančiću usp. Krešimir KOVAČEVIĆ: Stančić, Svetislav, u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1977, sv. 3, 441.

Osim glazbene, maleni prenosivi putni klavir iz MUO-a imao je još jednu funkciju: spremanje šivaćeg i toaletnog pribora (sadrži ladice i pokretno zrcalo). Ima oblik kutije dimenzija 79 x 40 x 20 cm, koja je s vanjske strane obložena furnirom od orahovine. Na bočnim stranama pričvršćeni su brončani nosači koji ukazuju na stilske karakteristike neorokokoa. Na prednjoj strani, koja se rasklapa, nalazi se bravica koja se nekoć mogla zaključati. Poklopac je s unutarnje strane od politirane orahovine s pričvršćenim staklenim ogledalom i okvirima od crno obojenog drveta. U unutrašnjosti iznad rezonantne daske smješteni su pretinci i ladice od obojena javorova drveta. Klavir ima i sklopiv drveni stalak preko kojeg je razapeta zelena čoha. U škrinji je na prednjoj duljoj strani postavljena klavijatura koja obuhvaća četiri oktave (F — f₃). Tipke su veoma kratke pa izgledaju široko, ali su zapravo vrlo uske. Donje, bijele tipke imaju dimenzije 1,8 x 7,4 cm, a gornje, crne 0,9 x 4,8 cm. Premda je ovo više instrumentić za djecu ili razonodu, nego za ozbiljnu glazbenu uporabu, svakako je riječ o rijetkom i neobičnom primjerku. Nepoznate je marke (nema signaturu), ali se prema mehanici može pretpostaviti da je bečkog podrijetla, nastao oko 1850. godine. Do 1953. bio je u vlasništvu Mate Miloševa, glazbenika-amatera iz Splita, koji ga je sa sobom nosio na razna putovanja. Instrumentom se služio kako bi skratio vrijeme ili da u dokolici i amaterskom oduševljenju uživa u vlastitim improvizacijama.⁴² Izvana je dobro očuvan, ali nažalost nije u uporabi.

2.3.6. Fortepiano (MUO 7566, sl. 6)

Riječ je o instrumentu s tipkama koji je jedan od izravnih preteča suvremenog klavira.⁴³ Njegov drveni sanduk u obliku krila izrađen je od žuta trešnjina politiranog drva. Uzak i dugačak (dimenzija 118 x 223 x 85 cm), stajao je na četiri vitke četverostrane noge. Tri su noge sprijeda, jedna straga, a pri krajevima se lagano sužavaju. U depou su noge skinute pa je visina instrumenta 28 cm. Fortepiano nema puni željezni okvir, no za razliku od starijeg čembala ima drugačiji način postizanja zvuka — više nema trzanja žicom trzalačkim tijelom, već se postiže udaranjem batića o žicu. Batići su veoma tanki, prilagođeni zgusnutom mehanizmu klavira. Poklopac fortepiana ima dva preklopa, jer je klavijatura ugrađena u korpus, dok kod modernijih klavira stoji izvan korpusa instrumenta. Opseg klavijature je od F₁ do f₄ (šest oktava). Raspored boja tipki još odgovara onome iz 18. stoljeća:

⁴² Usp. Ladislav ŠABAN: Važna muzejska zbirka instrumenata u Zagrebu, *Muzika i škola*, 8 (1963) 2, 44.

⁴³ Naziv se odnosi na Christoforijev tip klavira koji čini posljednju kariku u razvoju mehanike do pojave »modernog« klavira, nastalog zahvaljujući izumu dvostruke repeticije francuskog graditelja Sébastiena Érarda 1821. godine.

Sl. 6: Fortepiano (MUO 7566), Giuseppe Baraga, Rijeka oko 1810.
Foto: Andrej Švoger

donje tipke (2, 2 x 14 cm) su od tamno smeđeg, gotovo crnog drva, a na gornjim tipkama (1 x 10 cm) su pločice od bjelokosti. Ima tri pedala na koljeno: dva lijeva *piano* pedala za prigušenje zvuka i desni *forte* pedal.

Prema svom obliku, skladnim linijama i jednostavnosti, ovaj je fortepiano djelo svoga vremena, nastao vjerojatno oko 1810. Ujedno je i jedan od malobrojnih instrumenata u zbirci što ga je izradio neki domaći majstor. Naime, s prednje strane klavira, na sredini iznad klavijature, nalazi se bijela ovalna emajlirana pločica uokvirena u tanki mjedeni okvir, koja nosi natpis: »Giuseppe Baraga / in Fiume«. Time saznajemo da ga je u Rijeci načinio Giuseppe (Josip) Baraga, prvi specijalizirani graditelj klavira i orgulja (*fabbricatore di pianoforti*) u tom gradu. Njegov otac Pietro (Petar) doselio se iz Trenta i nastanio na riječkoj Brajdi. U matičnoj se knjizi 1808. navodi da se Josip oženio Evom Tremel Matijinom, rodom iz Češke (»di natione Bohema«). Živio je i djelovao u Rijeci u prvoj polovici 19. stoljeća, gdje mu se 1819. rodio sin Josephus Callistus. Tijekom 1817. i 1830. Baraga je, kao *fabbricatore di pianoforti*, popravljao orgulje Zborne crkve Uznesenja Marijina u Rijeci. Također se brinuo i o orguljama crkve sv. Vida, koje je ugađao svaka tri mjeseca. Sačuvani su podatci i o ugađanju klavira u riječkoj glazbenoj školi — redovito ih je ugađao te je po potrebi postavljao nove žice svakih osam dana.⁴⁴ Baragin instrument iz zbirke MUO-a izvana je dobro očuvan, ali je u veoma krhkom stanju i neugodan.

Otkupljen je 1939. od njegove vlasnice, kiparice i keramičarke Eme Siebenschein, rođ. Munk (1869.-1960.), iz Zagreba. Obitelj Siebenschein na više je načina povezana s glazbom. Suprug Eme Siebenschein bio je odvjetnik Robert Siebenschein (1864.-1938.), predsjednik HGZ-a od 1919. do 1929. godine, a njegov ukupan staž u ravnateljstvu je 39 godina budući da je u upravni odbor ušao 1890. godine.⁴⁵ Njihov je sin bio hrvatski muzikolog Dragan Plamenac (1895.-1983.), pravim imenom Karl Siebenschein.⁴⁶ Tijekom Drugog svjetskog rata obitelj Siebenschein, kao ni većinu židovske populacije u Hrvatskoj, nisu mimoišle ratne nedaće. Forteplano je, zahvaljujući predratnoj prodaji MUO-u sačuvan, no znatan dio obiteljske imovine uništen je ili pokraden.

2.3.7. Pozitiv (MUO 11939, sl. 7)

Ovaj pozitiv, dimenzija 115 x 89 x 52 cm, ima oblik ormarića koji se zatvara dvokrilnim vratima, a završava istaknutim horizontalno profiliranim vijencem. Smeđe obojen drveni ormarić nalazio se na pjevalištu koje su nosila dva stupa. Prospekt ovog pozitivna sadrži 25 metalnih svirala i ukrašen je mrežasto

⁴⁴ Usp. Lovorka RUCK: Glazbeni život u Rijeci u 19. stoljeću, *Arti musices*, 35 (2004) 2, 185-186.

⁴⁵ Usp. Ladislav ŠABAN: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, 22.

⁴⁶ O Draganu Plamencu usp. u *Arti musices*, 17 (1986) 2: Koraljka KOS: Dragan Plamenac — istraživač i objavljiivač rane glazbe, 159-173; Ennio STIPČEVIĆ: Hrvatska glazbena prošlost u muzikološkim radovima Dragana Plamenca, 175-200; Zdravko BLAŽEKOVIĆ: Dragan Plamenac i Hrvatski glazbeni zavod u Zagrebu, 201-210; Lovro ŽUPANOVIĆ: Oris skladateljstva Dragana Plamenca, 211-229; Harold E. SAMUEL: Zbirka Dragana Plamenca na sveučilištu Yale, 231-236; Ennio STIPČEVIĆ: Bibliografija muzikoloških radova Dragana Plamenca, 237-245.

Sl. 7: Pozitiv (MUO 11939), nepoznati graditelj, Štajerska oko 1780.
Foto: Andrej Švooger

izrezbarenim ukrasima od pozlaćenog drveta, koji su na sjecištima obogaćeni malim cvjetovima. Ima i pomični stalak za note. U krovu se nalazi mijeh na ručni pogon, a ručka je smještena lijevo ispod krovišta. Niže, do baze kućišta, smještene su četiri pomoćne daščice; to su manubriji za uključivanje registara koji su direktno spojeni s kliznicama. Instrument ima četiri registra sljedeće dispozicije: *Gedeckt 4'*, *Prinzipal 2'*, *Octav 1'* i *Superoctav 1/2'*.⁴⁷ Klavijatura, koja je smještena ispod prospekta, probodnicama otvara tonske ventile. Ima opseg od C do C₃; tri oktave i jednu skraćenu. Prva, duboka oktava je skraćena, što znači da su neki tonovi izostavljeni: prva tipka koja izgleda kao E daje ton C, tonovi D i E smješteni su na crnim tipkama. Na taj su način izostavljeni tonovi Fis i Gis, dok ostale tipke slijede uobičajeni raspored.⁴⁸ Donje tipke (2,3 x 11,1 cm) su bijele, a gornje tipke (1,1 x 7,6 cm) su crne boje.

⁴⁷ Usp. Zdenka MUNK (ur.): *Muzej za umjetnost i obrt Zagreb 1880-1970. Katalog izabranih djela*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1970, 107 i 316.

⁴⁸ Usp. Ladislav ŠABAN: *Važna muzejska zbirka instrumenata u Zagrebu*, 44-45. Usp. i <http://dizbi.hazu.hr>. Pristup: rujan 2011.

Instrument potječe iz kapele sv. Margarete u Kapelščaku (općina Sveti Martin na Muri u Međimurju), za koju je nabavljen iz Štajerske između 1779. i 1784. Kronološki ga određujući unutar grupe pozitiva, može se zaključiti da ovaj masivni instrument kvadratičnog tlocrta pripada 18. stoljeću. Na njemu nema podataka o tome tko ga je izgradio. U crkvenoj se vizitaciji iz 1822. spominje kako crkva »ima pjevalište i stare orgulje« (*habet chorum et antiquum organum*).⁴⁹ Pozitiv je otkupljen od Vladimira Pelina iz Kapelščaka 1961. S obzirom da nije više služio pri vjerskim obredima jer nije bio tehnički uporabljiv, prodaja MUO-u značila je spas za ovaj raritetan primjerak. Nakon popravka u radionici *Heferer* osposobljen je i rabilo ga se na koncertima tijekom šezdesetih godina u MUO-u. U današnje je vrijeme, nažalost, ponovno izvan uporabe.

2.3.8. Fisharmonika (MUO 33109, sl. 8)

Fisharmonika koja se nalazi u MUO-u ima dimenzije 75 x 39 x 80 cm. Kućište, izrađeno od politiranog drveta, postavljeno je na četiri zaobljene i lijepo izrezbarene noge koje se prema dnu lagano sužavaju. Ima oblik zatvorene četvrtaste kutije oštih bridova. Škrinja se otvara poklopcem koji se rasklapa na dva dijela, a nekoć se mogla zaključati jer ima ključanicu. Manji poklopac služi kao preklop nad klavijaturom, a veći poklopac se nalazi nad ostatkom instrumenta. Na sredini unutarnje strane manjeg dijela poklopca nalazi se tamnosmeđa četvrtasta pločica na kojoj je upisano ime majstora koji ju je izradio i mjesto nastanka: »J. Deutschmann in Wien«. ⁵⁰ Jacob Deutschmann bio je istaknuti orguljar na bečkom carskom dvoru sredinom 19. stoljeća, gdje je od 1820. održavao orgulje u carsko-kraljevskoj kapeli. Godine 1845. dodijeljen mu je status »carskog i kraljevskog dvorskog orguljara« s obrazloženjem da je »priznati orguljar u zemlji i inozemstvu, kao i zbog njegovih posebnih zasluga u razvoju i poboljšanju gradnje orgulja i fisharmonika.« ⁵¹ Njegovi su se instrumenti odlikovali lijepim tonom, brzim izgovorom i elegantnim kućištem. Fisharmonika je jedna od preteča harmonija, kao raniji, najljepši i najuporabiviji oblik tog instrumenta, i pripada u tipove instrumenata s tipkama građene prema načelu titranja slobodnih jezičaca. Ton se postiže pritiskom na pedale koji pokreću dva crpeća mijeha smještena u

⁴⁹ Usp. Jagoda MEDER i Nino VRANIĆ: *Orgulje u Hrvatskoj*, Globus, Zagreb 1992, 106.

⁵⁰ Vrlo je vjerojatno da je u radionici Jacoba Deutschmanna umjetnost orguljarstva izučio Peter Titz (1823.-1873.), bečki graditelj orgulja, fisharmonika i harmonija, čija je fisharmonika, nastala polovinom 19. stoljeća, pronađena u Osijeku. Titz je mogao preuzeti Deutschmannovu radionicu nakon njegove smrti 1853. godine. Usp. Zdenko KUŠĆER: Peter Titz (1823.-1873.), graditelj fisharmonike u Osijeku, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 57-83. Usp. i Branka BAN: Fisharmonika — otkriće u župnoj crkvi svetog Mihaela Arkandela u Tvrđi, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 11-17.

⁵¹ Zdenko KUŠĆER: Peter Titz (1823.-1873.), graditelj fisharmonike u Osijeku, 59.

Sl. 8: Fisharmonika (MUO 33109), Jacob Deutschmann, Beč oko 1850.
Foto: Andrej Švoger

unutrašnjosti fisharmonike. Opseg klavijature manuala kod instrumenata sagrađenih oko 1850. godine (razdoblje u koje se može datirati i ova fisharmonika) bio je od C_1 do c_4 . (šest oktava). Međutim, njezina klavijatura ima manji opseg: od

C — c₃ (četiri oktave). Donje tipke (2, 2 cm x 13, 2) su bijele, a gornje (0, 9 x 8, 1 cm) su crne boje. Dva pedala smještena su na centralno ovješenoj liri kao kod klavira. Izvana je instrument izvrsno očuvan, no nažalost nije u upotrebljivom stanju. Zatečen je u MUO-u te nije zabilježeno kada je i od koga nabavljen.

2.3.9. Harmonij (MUO 33119, sl. 9)

Ovaj instrument, dimenzija 124, 5 x 127 x 58 cm, ima 19 drvenih povlaka (manubrija): *Viola 4'*, *Diapason 8'*, *Piano 8'*, *Sub Bass 16'*, *Diapason Forte*, *Vox Iubilate*, *Viola Forte*, *Vox Angelica 8'*, *Cremona 16'*, *Dolce 8'*, *Principal 8'*, *Wald Flute 4'*, *Flute 4'*, *Treble Complex*, te pet manubrija na kojima nedostaje pločica s oznakom. Danas je izvan uporabe no princip nastajanja zvuka bio je sljedeći: svirač tjera zrak u mijeh pomoću stupaljka za gaženje, odnosno dva pedala, a nakon što se otvori jedan ili više registara, može pritiskati tipke klavijature koja ima opseg od F do e₄ (nepunih pet oktava). Donje tipke su bijele boje (2, 2 x 14 cm), a gornje crne (1 x 8 cm). Signatura instrumenta »The D. W. Karn Co. Limited« otkriva da je izrađen u radionici za izradu klavira, orgulja i harmonija *Karn* iz Ontarija (Kanada), vjerojatno oko 1900. Dennis W. Karn (1843.-1916.), farmer i amaterski glazbenik, oko 1867. zaposlio se u radionici harmonija čiji je vlasnik bio John M. Miller. Već 1870. Karn je od Millera otkupio radionicu te je nastavio voditi pod imenom *Karn & Miller in Woodstock, Ontario*. Tijekom vremena tvrtka je također bila poznata i pod nazivima *Woodstock Organ Factory* i *Woodstock Church Organ Co*. Proizvodnja instrumenata u Karnovoj radionici brzo se i intenzivno razvijala. U kraćem su je vremenu zadesila čak tri požara, no svaki je put obnovljena. Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća započela je s proizvodnjom klavira, a krajem devedesetih, u suradnji s tvrtkom *S. R. Warren & Son* iz Toronta, s proizvodnjom orgulja (*Karn & Warren*).⁵² Početkom 20. stoljeća tvrtka *Karn* imala je podružnice u nekoliko gradova u Kanadi (Ottawa, Winnipeg, Montreal) te u Londonu i Hamburgu, pa se može pretpostaviti kako je harmonij koji se nalazi u MUO-u europskog podrijetla. Izrađen je s mnogo ukusa te je na prednjoj i bočnim stranama bogato ukrašen izrezbarenim ornamentima. Kao takav je, uz glazbenu funkciju (kućno muziciranje, zamjena orguljama ili za uvježbavanje pjevačkog zbora), zasigurno zadovoljavao i onu estetsku. Nažalost, danas je u lošem stanju i izvan uporabe. Na više je mjesta oštećen, a poklopac nad klavijaturom je raspadnut tako da je instrument otvoren. Zatečen je u MUO-u, i nepoznata je podrijetla.

⁵² Usp. Barbara OWEN: Karn, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 2, 361.

Sl. 9: Harmonij (MUO 33119), Dennis W. Karn, Hamburg (?) oko 1900.
Foto: Srećko Budek

2.3.10. *Uspravni klavir (MUO 10341, sl. 10)*

Riječ je od *Schrankklaviru*, jednom od tipova uspravnog klavira, koji ima dimenzije 182 x 130 cm x 32 cm. Izrađen je od trešnjina drveta, a ima oblik visokog kredenca. Ovaj je instrument u osnovi doista visoki ormar kojemu je graditelj, da umanju neestetsko djelovanje podloge, na prednju stranu stavio lijepo ornamentiranu perforiranu »mrežu« podloženu tkaninom kako bi bolje propuštala zvuk. Skinemo li pregradu, možemo vidjeti unutrašnjost instrumenta u obliku krila, samo u vertikalnom položaju. Konstrukcija je drvena, a žice su u kasnije doba posve izmijenjene, ne više u svojoj prvotnoj debljini, nego prema zahtjevima današnjih instrumenata kako bi se postigao stabilniji ton.⁵³ Klavir se sastoji od drvenog korpusa u obliku pravokutnika ravnih ploha, što ga uokviruje lagano izbočeni okvir, a na završnim su stranama izvučene četverostrane noge. Na dnu donjeg dijela korpusa nalaze se dva pedala od mjedi, koji ne rade. Nad klavijaturom je poklopac koji se rasklapa na dva dijela, a nekoć se mogao zaključati jer ima ključanicu. Na prednjoj vanjskoj strani gornjeg dijela klavira dva su jednako izrezbarena panoa sa zajedničkim glatkim okvirom. Panoi su od tamnocrvenog drveta, ornamentiranog viticama, koje proizlaze u valovitim linijama iz središnje zvijezde.

Na unutrašnjem dijelu poklopca, umjesto originalne pločice s natpisom, umetnuta je pločica novijeg datuma s oznakom tvornice klavira »Berger Wien«. Klavijatura ima opseg od C₁ do g₄ (šest i pol oktava). Donje tipke (2,2 x 13,8 cm) su bijele, a gornje (0,9 cm x 9 cm) su crne boje. Na unutrašnjem gornjem dijelu korpusa, na posebnoj čvrstoj dasci, vertikalno su razapete žice pričvršćene vijcima. Daska se spušta u polukružnoj liniji do trećine visine otkrivajući unutaraju drvenu ploču, oblijepljenu marmoriziranim papirom u boji. Žice s vijcima slijede liniju daske. Na unutaraju drvenoj plohi utisnut je pečat: »M. Heferer udova i sin / Zagreb«, što može značiti da je u radionici instrumenata *Heferer* ovaj klavir repariran. Prema gradbeno-oblikovnim elementima te estetskim karakteristikama može se pretpostaviti kako je nastao oko 1820. godine, početkom razdoblja bidermajera, kada je građanska klasa bila dovoljno imućna da bi si mogla priuštiti proizvode koji su joj prije bili nedostupni, kao na primjer tapecirani namještaj, porculan ili veće instrumente poput klavira, i u njima uživati u intimnosti vlastitog doma. Ovaj je klavir relativno dobro očuvan, ali je neugodan. Otkupljen je 1957. od Branka Kolara iz Zagreba.

⁵³ Usp. Ladislav ŠABAN: Važna muzejska zbirka instrumenata u Zagrebu, 42-43.

Sl. 10: Uspravni klavir (MUO 10341), Joseph (?) Berger, Beč oko 1820.
Foto: Zvonimir Mikas

2.3.11. Pijanino (MUO 45988, sl. 11)

Drveni korpus ovog pijanina, dimenzija 150 x 69 x 140 cm, pravokutnog je oblika, ravnih ploha i zaobljenih rubova. Pravokutnik uokviruje lagano izbočeni okvir iz kojeg su na završnim stranama izvučene četverostrane noge. Žice se protežu vertikalno iza klavijature. Klavijatura ima opseg od sedam oktava (A_2 — a_4). Donje su tipke (2,2 x 15,1 cm) bijele, a gornje (1 x 9 cm) crne boje. Nad klavijaturom je poklopac koji se rasklapa na dva dijela. Na dnu donjeg dijela korpusa pijanina montirana su dva pedala (lijevi *piano* i desni *forte*), koji su ispravni, i rade. Na prednjoj gornjoj strani pijanina nalazi se izrezbareni ornament u obliku lire s cvjetnim uzorcima. S njegove lijeve i desne strane nalazi se po jedan mjedeni svijećnjak. Prema građi, mehanici i izraženim secesijskim obilježjima, može se zaključiti kako je instrument izrađen na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Iznad klavijature

Sl. 11: Pijanino (MUO 45988), Heferer, Zagreb oko 1900.
Foto: Andrej Švoger

je crna četvrtasta pločica koja nosi natpis »M. Heferer udova i sin / Zagreb«, što ukazuje da pijanino potječe iz radionice *Heferer*, prve hrvatske radionice orgulja, harmonija i klavira, koju je 1849. u Grazu utemeljio Michael Heferer (1825.-1887.). Od 1868. tvrtka djeluje u Hrvatskoj, prvo u Karlovcu, a od 1870. do danas u Zagrebu. Poslije Michaela djeluju još četiri naraštaja Heferer.: Ferdinand (Ferdo) Heferer (1853.-1928.), August Faulend-Heferer (1881.-1944.), te do danas, Ivan Faulend-Heferer i njegovi sinovi. Tijekom tog razdoblja opus radionice *Heferer* postao je najbrojniji opus domaćih graditelja u Hrvatskoj i broji 263 orgulja. Samo u zagrebačkim crkvama radionica *Heferer* sagradila je 18, a u okolici Zagreba još 29 orgulja. Od 1970. radionica *Heferer* specijalizirala se za restauriranje povijesnih orgulja koje predstavljaju kulturnu baštinu nacionalne i međunarodne vrijednosti; do danas su restaurirana 74 instrumenta.⁵⁴ Značajan je doprinos ostvarila i na području gradnje harmonija, klavira i pijanina.

Ovaj je pijanino izvrsno očuvan, jedino malo neugoden, i u sasvim je uporabljivom stanju. MUO-u ga je 2007. darovao Boris Beck iz Zagreba. Na klaviru je muzicirala njegova baka Darinka Kovačić (1902.-1990.), rođ. Belišić. Nabavili su ga njezini roditelji prije Prvog svjetskog rata, dok je pohađala osnovnu školu. Nije poznato kako je i gdje Darinka Kovačić započela učiti glazbu, no glazbeno je obrazovanje bilo sastavni dio njezina školovanja za učiteljicu u učiteljskoj školi (preparandiji) kod časnih sestara u Zagrebu. Najviše je voljela svirati ulomke iz tada popularnih opera i opereta, različite plesove kao i božićne pjesme. Nakon što je umrla, pijanino je od 1998. do 2002. bio smješten u prostoru blagajne HGZ-a, gdje je služio kao ukrasni predmet. Kako Borisu Becku nije bio potreban, a želio mu je pružiti odgovarajući smještaj, odlučio je darovati ga MUO-u.

2.3.12. Pijanino (MUO 47995, sl. 12)

Drveni korpus ovog pijanina, dimenzija 148 x 57 x 136 cm, ima oblik pravokutnika ravnih i glatkih ploha. Uokviruje ga lagano izbočeni izrezbareni okvir iz kojeg su na završnim stranama izvučene četverostrane noge. Na unutarnjem gornjem dijelu korpusa, na zasebnoj čvrstoj dasci, vertikalno su razapete žice pričvršćene vijcima. Na dnu prednjeg dijela nalaze se dva pedala od mjedi koji su ispravni i rade (lijevi *piano* i desni *forte*, koji je malo okrhnut). Na gornjem su dijelu izrezbarena tri panoa sa zasebnim okvirima. Srednji pano je najveći, dok su lijevi i desni manji. Načinjeni su simetrično, s karakterističnim uskim metalnim svijećnjakom na sredini svakoga od njih. Nad klavijaturom je poklopac koji se rasklapa na dva dijela, a nekoć se mogao zaključati jer ima ključanicu. Klavijatura ima opseg od sedam oktava (A₂ — a₄). Donje su tipke (2,2

⁵⁴ Usp. Ivan ŽIVANOVIĆ (ur.): *Heferer Festival 2010*, Koncertna direkcija Zagreb, Zagreb 2010. Usp. i Emin ARMANO: *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana*, Jakša Zlatar, Zagreb 2006.

Sl. 12: Pijanino (MUO 47995), August Ozelis, Beč 1889. ili neposredno nakon toga
Foto: Vedran Benović

x 14,8 cm) bijele, a gornje (1 x 9 cm) crne boje. Na sredini prednje plohe iznad klavijature nalazi se crna duguljasta pločica s imenom graditelja i mjestom podrijetla pijanina: »August Ozelis Wien«. Načelo simetričnosti nastavlja se i ispod poklopca: lijevo i desno od stalka za note nalaze se po dva mjedena medaljona koje je radionica dobila kao dokaz kvalitete svojeg rada ili kao nagradu proizvoda. S lijeve je strane manji pa veći medaljon, a s desne veći pa manji.

Lijevi manji medaljon ukrašen je grbom, i jedini je bez teksta. Veći lijevi medaljon ukrašen je biljnim uzorkom i nosi natpis: »dem Verdinste um Gewerbe und Landwirthschaft / Gewerbe Ausstellung Budweis 1899« (»Zaslugama za obrt

i poljoprivredu / Obrtnička izložba Budweis 1899«). Na temelju ovog medaljona može se pretpostaviti kako je pijanino nastao 1889. ili neposredno nakon toga, budući da je ceh na određeni proizvod uvijek stavljao nagrade koje je već osvojio, a time i posjedovao. Desni veći medaljon ukrašen je likom žene koja nosi štit, a uokviruje ga natpis »Deutscher Boehmerwaldbund Budweis 1884« (»Njemačko udruženje Češke šume 1884«).⁵⁵ Desni manji medaljon obrubljen je tekстом »Ehrenpreis der Ausstellung in Linz« (»Počasna nagrada izložbe u Linzu«), koji pokazuje da je klavir bio nagrađen na izložbi u inozemstvu, kao i suradnju između Budweisa (češ. České Budějovice) i Linza. Također je ukrašen likom žene, koja ovaj put u rukama ima lovorov vijenac i štit. U njezinoj su pozadini simboli Linza: brod (koji ga predstavlja kao lučki grad s obiju strana rijeke Dunav) i kotač (oznaka njegove razvijene industrije, osobito metaloprerađivačkog i tekstilnog sektora). Linz je predstavljao i važno prometno središte zbog blizine s Českom (nalazi se 30-ak kilometara južno od njezine granice), a uz České Budějovice je na osobit način bio povezan od 1832., kada je sagrađena prva željeznička pruga na europskom kontinentu, na kojoj je prometovala konjska željeznica.

Instrument je izvrsno očuvan, osim što je malo neugoden, i u sasvim je uporabivom stanju. MUO-u ga je 2008. darovala Vlasta Bego iz Zagreba. Pijanino je koristila njezina majka, mezzosopranistica Ljerka (Lela) Šmidhen, udana Bego, kasnije Blažević (1922.-1995.), kojoj je služio za uvježbavanje opernog i koncertnog repertoara.⁵⁶ Na njemu su kasnije svirale i njezine kćeri: Vlasta Bego, koja je dobivala privatnu poduku iz klavira, te Vesna Rogina, koja je uz gimnaziju završila srednju glazbenu školu *Blagoja Berse*, smjer dirigiranje. Pijanino je za svoju kćer Ljerku nabavila Fanika Šmidhen, inače vlasnica modnog salona. Potječe iz Bjelovara, odakle je bio njezin suprug Vlado Šmidhen,⁵⁷ a tamo je pijanino najvjerojatnije služio u kinu za glazbenu pratnju nijemim filmovima.

2.3.13. Klaviri u depoima namještaja (MUO 33112, MUO 20792, MUO 17798, MUO 28979, MUO 28980)

U dva depoa namještaja nalazi se i pet klavira koji su nastali tijekom prve polovice i sredine 19. stoljeća u tada respektabilnim manufakturama (specijaliziranim tvornicama za taj instrument). Četiri klavira su zbog nedostatka

⁵⁵ Usp. www.dbb-ev.de. Pristup: listopad 2011.

⁵⁶ Prema iskazu Vlaste Bego, Ljerka Šmidhen pjevala je u Operi zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, gdje je ostvarila uloge Marinine sluzavke (E. Wolf-Ferrari, *Četiri grubijana*), Lydie (F. Hervé, *Mam'zelle Nitouche*), Marice (I. Tijardović, *Mala Floramie*) i dr., kao i u Zboru Hrvatske radiotelevizije. Također je nastupala solistički, pa je tako 24. svibnja 1958. održala koncert u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda uz klavirsku partnju Stanislava Opermana. Na programu su bila djela A. Scarlattija, G. Donizettija, F. Schuberta, E. Griega, J. Gotovca i M. P. Musorgskog.

⁵⁷ Unuk samoborskog gradonačelnika Ljudevita Šmidhena.

prostora okrenuta na bok, a pedali i noge su im skinuti. Izvan uporabe su, ali i bez mogućnosti da ih se detaljnije pogleda. Već su dopremljeni u lošem stanju, a najgore je kod klavira inventarnog broja MUO 33112 (bez signature). Prekrhak je da ga se stavi na bok, pa stoji u kutu depoa na četiri noge na kotačićima. Nema poklopac nad klavijaturom niti prednju plohu iza nje, stalak za note je potrgan, nema pedala, neke donje tipke nemaju obloge, a mehanika ne radi. Nema podataka o tome tko ga je tijekom 1980-ih darovao MUO-u. Nalazi se u istom depou kao i dva klavira na boku koji su označeni inventarnim brojevima MUO 20792 (marke [Birikovski],⁵⁸ darovan oko 1992.) i MUO 17798 (marke *August Lewandoski*,⁵⁹ otkupljen 1985. od Dragutina Kubijana iz Vukovara). U drugom depou namještaja su dva klavira, također smještena na bok, iz ugledne bečke radionice Johanna Baptista Streichera (1798.-1861.), koji je nastavio voditi tvrtku *Streicher* nakon smrti svojih roditelja Nannette i Johanna Andreasa Streichera 1833. godine.⁶⁰ Klaviri su zatečeni u MUO-u. Dodijeljeni su im inventarni brojevi MUO 28979 i MUO 28980.

3. Zaključak

Instrumenti s tipkama čuvaju se u tri zagrebačka muzeja. To su: Muzej za umjetnost i obrt (Zbirka muzičkih instrumenata), Muzej grada Zagreba (Zbirka glazbenih automata Ivana Gerersdorfera, Memorijalni prostor Bele i Miroslava Krležu, Zbirka Rudolfa i Margite Matz), te Hrvatski povijesni muzej (Zbirka predmeta iz svakodnevnog života). U pojedinim su slučajevima zbog objektivnih razloga, prije svega nedostatka prostora, neadekvatno smješteni. Radi se o zanimljivim primjercima koji zaslužuju njegu, zaštitu i održavanje, a u većoj mjeri i obnovu. Prije svega, trebalo bi izraditi prijedlog projekta obnove pojedinog instrumenta, odnosno polazni dokument kojim bi se odredila vrsta zahvata: konzerviranje, popravak, sanacija postojećeg stanja, restauracija ili rekonstrukcija. Na izbor vrste zahvata utječu valorizacija instrumenta, stanje instrumenta i povijesni kontekst. Valorizacija se temelji na evidenciji i kategorizaciji instrumenta po međunarodnom, nacionalnom ili lokalnom značenju (kategorije A, B, C). Prioritet u obnovi, određeno uvriježenim pravilima, trebali bi imati instrumenti veće vrijednosti i važnosti. U kontekstu stanja instrumenta, stupanj izvornosti ili pregradnje nastale tijekom vremena određuju vrstu zahvata. Kod pregrađivanog instrumenta važno je odrediti koji će se povijesni sloj čuvati odnosno zadržati. Što se tiče povijesnog konteksta, ako je neka pregradnja učinjena na poticaj glazbenika značajnog za glazbenu kulturu, taj sloj se može zadržati (kod instrumenata s

⁵⁸ Moguće da je na temelju rukopisa ovaj podatak krivo pročitano ili zapisano.

⁵⁹ August Lewandoski (1807.-1844.) bio je bečki graditelj klavira. Usp. Martha NOVAK CLINKSCALE: *Makers of the Piano 1820-1860*, Oxford University Press, New York 1999, sv. 2, 232.

⁶⁰ Usp. Margaret CRANMER: *Streicher*, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 463.

tipkama u MUO-u takav slučaj nije poznat). Neki su od izloženih primjeraka u lošem stanju. Budući da punu vrijednost i ljepotu dostižu tek ako se restauriraju i ugone, popravak im je nuždan. Barem dio instrumenata, ponajprije onih koji su dobro očuvani, trebalo bi osposobiti za muziciranje, jer je to njihova primarna i neosporna funkcija.

Među instrumentima s tipkama iz MUO-a u dobrom su stanju, očuvani i u mogućnosti uporabe pijanino *Heferer* i pijanino *Ozelis* (jedino su malo neugodeni). Na listu prioriteta za eventualnu obradbu valjalo bi staviti ove instrumente: Silberbauerov klavikord, Christophov stolni klavir i uspravni klavir iz tvornice *Berger*. Oni su dobro očuvani, ali neugodeni i tek djelomično u uporabi. Na listu prioriteta svakako treba uvrstiti i nekoliko instrumenata koji pokazuju zavidan stupanj očuvanosti, no nažalost ne sviraju: prenosivi putni klavir, Baragin fortepiano i Deutschmannova fisharmonika. Izvan uporabe su i sljedeći instrumenti: Schantzov stolni klavir (prilično oštećen, neugoden), Knamov stolni klavir (prilično oštećen, neke tipke se nakon pritiska ne podižu natrag, neugoden, trebalo bi mu detaljno čišćenje) i harmonij (u lošem stanju, kućište i tipke su na više mjesta oštećene, na pet manubrija nedostaje pločica s oznakom registra). Četiri klavira koji se nalaze u depovima namještaja (MUO 20792, MUO 17798, MUO 28979 i MUO 28980) okrenuti su na bok, a pedali i noge su im skinuti, tako da ih nisam mogla detaljnije pogledati i ustanoviti stanje. Peti klavir u depou namještaja (MUO 33112) nema poklopca nad klavijaturom niti prednje plohe iza nje, stalak za note je oštećen, nema pedale, donje tipke nemaju obloge, a mehanika ne radi. Poseban je slučaj s pozitivom kojeg je MUO otkupio iz Kapelščaka 1961. u tehnički neuporabivom stanju; nakon popravka u radionici *Heferer* instrument je osposobljen te ga se rabilo na koncertima tijekom šezdesetih godina 20. st. u MUO-u. Nažalost, danas je ponovno izvan uporabe. Njegova obnova zahtijeva ne samo izvanredna početna sredstva, već i sustavnu pomoć za održavanje.

Kako je već navedeno, uz MUO i drugi zagrebački muzeji čuvaju muzičke instrumente. Stoga bi, osim prijedloga projekta obnove instrumenata trebalo napraviti katalog instrumenata pohranjenih u hrvatskim muzejima. Sjajni primjeri takvih nastojanja su katalog izložbe Nele Tarbuk *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt*, nastao u suradnji MUO-a, Gradskog muzeja Varaždin i *Varaždinskih baroknih večeri*, te *Digitalizacija zbirke mehaničkih glazbenih automata Ivana Gerersdorfera*, koju je načinila Maja Šojat-Bikić. Uz već postojeće, mogle bi se učiniti nove televizijske emisije o instrumentima koji se čuvaju u muzejima, možda napravljene po uzoru na emisije o slikarstvu, kiparstvu i arhitekturi, kakve možemo pratiti na televiziji, ili seriju o orguljama u Hrvatskoj za koju je zaslužan Ladislav Šaban. Nadalje, muzički instrumenti (ili dio odabrane građe iz pojedinih zbirki) mogli bi se sakupiti na jednom mjestu sa svrhom da se napravi njihov muzej budući da u Hrvatskoj takva institucija ne postoji. Idealno bi bilo kada bi na takvom projektu sudjelovali Hrvatski glazbeni zavod i Muzička akademija u Zagrebu. Jednog dana, ako se Muzička akademija odseli iz zavodske zgrade, dio prostora u Gundulićevoj ulici mogao bi se pretvoriti u muzej. Na taj bi način instrumenti

mogli biti izloženi u stalnom postavu, čime bi se glazbena, ali i šira kulturna javnost, mogla upoznati s njihovim osobitostima, zanimljivostima i neupitnim vrijednostima koje su trenutno skrivene u depoima ili nekom drugom mračnom i prašnjavom kutu. Pored navedenog, potrebno je razviti veću svijest i odgovornost o značenju i posebnostima starih instrumenata, sačuvati ih u što većem broju te, još važnije, spasiti od zapuštanja i omogućiti da na dostojanstven način i dalje žive.

4. Popis instrumenata s tipkama u Muzeju za umjetnost i obrt

Smještaj	Inventarni broj	Instrument	Majstor ili radionica	Mjesto nastanka	Vrijeme nastanka	Signatura	Prijašnji vlasnik	Stanje
Depo muzičkih instrumenata	MUO 9834	Klavikord	Joseph Silberbauer	Znaim (Znojmo)	1787.	Ist gemacht worden durch Joseph Silberbauer Bürgerlicher Orgelmacher in Znaim / Anno 1787	Miroslav Lunzer	Djelomično u uporabi
Depo muzičkih instrumenata	MUO 11564	Stolni klavir	Franz Xaver Christoph	Beč	Oko 1790.	Franz Xaver Christoph in Wien	Obitelj Quinz, koja ga je otkupila kao ostavštinu baruna Possa	Djelomično u uporabi
Depo muzičkih instrumenata	MUO 8218	Stolni klavir	Johann Anton Knam	Beč	Oko 1830.	J. A. Knam / Bürger in Wien	Milan Begović	Izvan uporabe
Depo muzičkih instrumenata	MUO 15605	Stolni klavir	Johann Schantz	Beč	Oko 1840.	Johann Schantz Petar / in Wien	Senjanović	Izvan uporabe
Depo muzičkih instrumenata	MUO 9856	Prenosivi putni klavir	Nepoznato	Beč (?)	Oko 1850.	Nema	Mate Milošev	Izvan uporabe
Depo muzičkih instrumenata	MUO 7566	Fortepiano	Giuseppe Baraga	Rijeka	Oko 1810.	Giuseppe Baraga / in Fiume	Ema Siebenschein	Izvan uporabe
Depo muzičkih instrumenata	MUO 11939	Pozitiv	Nepoznato	Štajerska	Oko 1780.	Nema	Vladimir Pelin	Izvan uporabe

Depo muzičkih instrumenata	MUO 33109	Fisharmonika	Jacob Deutschmann	Beč	Oko 1850.	J. Deutschmann Zatečeno u in Wien muzeju	Izvan uporabe
Depo muzičkih instrumenata	MUO 47995	Pijanino	August Ozelis	Beč	1889. ili neposredno nakon toga	August Ozelis Wien Vlasta Bego	U uporabi
Depo namještaja	MUO 33119	Harmonij	Dennis W. Karn	Hamburg (?)	Oko 1900.	The D. W. Karn Zatečeno u Co. Limited muzeju	Izvan uporabe
Depo namještaja	MUO 10341	Upravni klavir	Joseph (?) Berger	Beč	Oko 1820.	Berger Wien (kasnije umetnuta pločica)	Djelomično u uporabi
Depo namještaja	MUO 45988	Pijanino	Heferer	Zagreb	Oko 1900.	M. Heferer udova i sin / Zagreb	U uporabi
Depo namještaja	MUO 33112	Klavir	Nepoznato	Nepoznato	Sredina 19. stoljeća	Nema	Nepoznato Izvan uporabe
Depo namještaja	MUO 20792	Klavir	Birikovski (sic)	Nepoznato	Sredina 19. stoljeća	Nije bilo moguće ustanoviti	Nije bilo moguće ustanoviti
Depo namještaja	MUO 17798	Klavir	August Lewandoski	Beč	1852.	August Lewandoski / Bürgerliche Forte Piano Fabrik in Wien (podatak iz muzeja)	Nije bilo moguće ustanoviti
Depo namještaja	MUO 28979	Klavir	Johann Baptist Streicher	Beč	Prva polovica 19. stoljeća	J. B. Streicher Wien (podatak iz muzeja)	Nije bilo moguće ustanoviti
Depo namještaja	MUO 28980	Klavir	Johann Baptist Streicher	Beč	Prva polovica 19. stoljeća	J. B. Streicher Wien (podatak iz muzeja)	Nije bilo moguće ustanoviti

LITERATURA

- *** *Razvoj muzičkog školstva u SR Hrvatskoj 1788-1968. Katalog izložbe 180 godina muzičkog školstva u Hrvatskoj*, [s.n.], Zagreb 1968.
- ANDREIS, Josip: *Povijest glazbe*, knjiga 4, Liber Mladost, Zagreb 1974.
- ARMANO, Emin: Fisharmonika Petera Titza iz Župe sv. Mihaela Arkandela u Osijeku, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 19-55.
- ARMANO, Emin: *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana*, Jakša Zlatar, Zagreb 2006.
- BAINES, Anthony (ur.): *Musical Instruments Through the Ages*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth 1982, 68-102.
- BAN, Branka: Fisharmonika — otkriće u župnoj crkvi svetog Mihaela Arkandela u Tvrđi, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 11-17.
- BEGOVIĆ, Milan: Kvartet, u: Milan BEGOVIĆ: *Novele*, Naklada Ljevak, Zagreb 2002, 9-32.
- BEZIĆ, Nada: Prilozi za biografiju Georga (Juraja) Karla Wisnera von Morgensterna, uoči 150. obljetnice smrti, *Arti musices*, 35 (2004) 1, 47-61.
- BEZIĆ, Nada: *Društveni orkestar Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb 2009.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko: Glazba u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda, u: Nikša STANIČIĆ (ur.): *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta. Katalog izložbe*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1985, 114-134.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko: Dragan Plamenac i Hrvatski glazbeni zavod u Zagrebu, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 201-210.
- CRANMER, Margaret: Streicher, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 463.
- DARMSTÄDTER, Beatrix, HUBER, Alfons i HOPFNER, Rudolf (ur.): *Das Wiener Klavier bis 1850*, Hans Schneider, Tutzing 2007.
- DUDAŠ, Geza: Mjesto fisharmonike u povijesti harmonija, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 85-91.
- GEIRINGER, Karl: *Instruments in the History of Western Music*, George Allen & Unwin Ltd., London 1978.
- GOGLIA, Antun: *Komorna muzika u Zagrebu*, Tisak nadbiskupske tiskare, Zagreb 1930.
- JURIČIĆ, Vedrana: *Vodič kroz glazbene knjižnice i zbirke Zagreba*, Hrvatsko muzikološko društvo i Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb 1997.
- KIPNIS, Igor (ur.): *The Harpsichord and Clavichord: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2007.
- KOS, Koraljka (ur.): *Muzička akademija u Zagrebu 1921-1981*, Muzička akademija u Zagrebu, Zagreb 1981.
- KOS, Koraljka: Dragan Plamenac — istraživač i objavljivač rane glazbe, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 159-173.
- KOS, Koraljka: Privatno i javno u hrvatskom glazbenom životu 19. i ranog 20. stoljeća u svjetlu ikonografskih izvora. Istraživanje u tijeku, *Arti musices*, 34 (2003) 1-2, 3-19.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Lunzer, Fritz (Miroslav), u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, sv. 2, 487.

- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Stančić, Svetislav, u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1977, sv. 3, 441.
- KUŠČER, Zdenko: Peter Titz (1823.-1873.), graditelj fisharmonike u Osijeku, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26 (2006) 22, 57-83.
- LATCHAM, Michael: Schantz, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Macmillan Press Ltd., London 2001, sv. 22, 438.
- MEDER, Jagoda i VRANIĆ, Nino: *Orgulje u Hrvatskoj*, Globus, Zagreb 1992.
- MIDGLEY, Ruth: *Musical instruments of the world: an illustrated encyclopedia*, Paddington Press Ltd., New York 1976, 228-241.
- MUNK, Zdenka (ur.): *Muzej za umjetnost i obrt Zagreb 1880-1970. Katalog izabranih djela*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1970.
- NOVAK CLINKSCALE, Martha: *Makers of the Piano 1820-1860*, Oxford University Press, New York 1999, sv. 2.
- OWEN, Barbara: Karn, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 2, 361.
- PAGANELLI, Sergio: *Musical Instruments from the Renaissance to the 19th century*, Hamlyn, London 1970.
- PALMIERI, Robert i PALMIERI, Margaret W. (ur.): *Piano: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2003.
- PERČI, Ljerka: Glazbeni instrumenti u posjedu plemićke obitelji Drašković na početku 19. stoljeća, *Arti musices*, 34 (2003) 1-2, 169-186.
- POLIĆ, Branko: *Imao sam sreće*, Durieux 2006.
- RIPIN, Edwin M.: Clavichord, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 1, 415-426.
- RIPIN, Edwin M., BELT, Philip R., MEISEL, Maribel, ADLAM, Derek, CONNER, William J., HARDING, Rosamond E. M., EHRlich, Cyril, WINTER, Robert i ROBINSON, J. Bradford: Pianoforte [piano], u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 71-107.
- RIPIN, Edwin M.: Square pianoforte, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 441.
- RUCK, Lovorka: Glazbeni život u Rijeci u 19. stoljeću, *Arti musices*, 35 (2004) 2, 179-205.
- SACHS, Curt: *The History of Musical Instruments*, W. W. Northon & Company Inc., New York 1940.
- SAMUEL, Harold E.: Zbirka Dragana Plamenca na sveučilištu Yale, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 231-236.
- SCHOTT, Howard: Pianino, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 69-70.
- STIPČEVIĆ, Ennio: Hrvatska glazbena prošlost u muzikološkim radovima Dragana Plamenca, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 175-200.
- STIPČEVIĆ, Ennio: Bibliografija muzikoloških radova Dragana Plamenca, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 237-245.
- ŠABAN, Ladislav: Važna muzejska zbirka instrumenata u Zagrebu, *Muzika i škola*, 8 (1963) 2, 41-47.
- ŠABAN, Ladislav: Pozitiv, u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1977, sv. 3, 120-121.

- ŠABAN, Ladislav: *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb 1982.
- ŠABAN, Ladislav: Notna rukopisna knjiga Julijane Erdödy-Drašković iz 1779. godine, *Arti musices*, 13 (1982) 2, 101-147.
- ŠABAN, Ladislav: Glazba u dvorovima Draškovića u 18. stoljeću, *Arti musices*, 36 (2005) 1, 3-13.
- ŠOJAT-BIKIĆ, Maja: Digitalizacija zbirke mehaničkih glazbenih automata Ivana Gerersdorfera: prilog digitalnom očuvanju hrvatske zvučne baštine te povijesti bilježenja i reprodukcije zvuka od 1880-ih do 1920-ih godina, *Arti Musices*, 41 (2010) 1, 61-96.
- TARBUK, Nela: *Glazbeni instrumenti iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Katalog izložbe*, Muzej za umjetnost i obrt Zagreb, Gradski muzej Varaždin i Varaždinske barokne večeri, Zagreb — Varaždin 2007.
- TIMMERMAN, Alex: Guitars with Extra Bass Strings. Johann Georg Stauffer, His Son Johann Anton Stauffer and Their Contemporaries, u: Vjera KATALINIĆ i Sanja MAJER-BOBETKO (ur.): *Ivan Padovec (1800-1873) i njegovo doba*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2006, 85-178.
- TOMAŠEK, Andrija: Glazbena kultura u Hrvatskoj u prvoj polovini XIX stoljeća, u: Vladimir MALEKOVIĆ (ur.): *Bidermajer u Hrvatskoj. Katalog izložbe*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1997, 294-306.
- TUKSAR, Stanislav: *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1992, 259-256.
- VIDAKOVIĆ, Albe: Harmonij, u: Krešimir KOVAČEVIĆ (ur.): *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, sv. 2, 76.
- WILLIAMS, Peter: Positive, u: Stanley SADIE (ur.): *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, Macmillan Press Ltd., London 1984, sv. 3, 141-142.
- ŽIVANOVIĆ, Ivan (ur.): *Heferer Festival 2010*, Koncertna direkcija Zagreb, Zagreb 2010.
- ŽMEGAČ, Viktor: Sprache und Musik in der Novelle Quartet von Milan Begović, u: Vjera KATALINIĆ i Zdravko BLAŽEKOVIĆ (ur.): *Glazba, riječi, slike: svečani zbornik za Koraljku Kos*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1999, 55-64.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: Oris skladateljstva Dragana Plamenca, *Arti musices*, 17 (1986) 2, 211-229.

*Summary*KEYBOARD INSTRUMENTS FROM THE HOLDINGS OF THE MUSEUM OF ARTS
AND CRAFTS IN ZAGREB

The collection of musical instruments from the holdings of the Museum of Arts and Crafts is the only complete collection of this type in the museums of Zagreb, and also the most important such collection in Croatia. Within that collection is a modest but diverse group of keyboard instruments: a clavichord, three square pianos, a portable travel piano, fortepiano, positive, physharmonica, harmonium, an upright piano, two pianonos, and five pianos. Because of the lack of space, some instruments are located in the furniture depot. The instruments date from the second half of the 18th century until the turn from the 19th to the 20th century. Most of them originate from Austria, largely Vienna, thus confirming its musical influence on Zagreb. The paper gives a description of these instruments and attempts to find their place in the historical and social context since their owners mostly belonged to the citizenry, some of them having earned a prominent place in the cultural and artistic life of Zagreb and Croatia. Economically well-situated, they regularly cherished home music-making and, thanks to their music education, were able to play themselves. Some of the exhibited instruments are in poor condition. They would reach their full value and beauty only if they were restored and well tuned, so their repair is necessary. At least one part of the instruments, especially those that are well preserved, should be made playable because that is their primary and undeniable function.